

6.

A tematikus struktúra és a konnektorok szintaxisa a franciában és a magyarban

CSÚRY ISTVÁN

1. Preambulum; a kérdéskör vázlata

1.1 A szövegtani kutatások nyelvészeti relevanciájának megítéléséről

Ha a (szöveg)mondatok felépítését, s ezen belül a téma-réma szerkezetet nyelvészeti kérdésként fogjuk föl, meg kell vizsgálnunk, hogy vannak-e olyan szintaktikai jelenségek, melyekre csak a szövegbe szerkesztettséget és/vagy az információnak a közlés dinamikája szerint való tagolódását tekintetbe véve adhatunk kielégítő magyarázatot. De még ha találunk is ilyeneket, az sem jelent automatikusan bizonyítékot a szövegnyelvészeti megközelítés relevanciájára: (1) és (2) különbsége jól megragadható anélkül, hogy bárminemű (potenciális) szövegszerkezetre figyelemmel lennénk (szövegbe szerkeszthetőségük különbségei másodlagosnak látszanak):

(1) *Az ő lakása nézett a dombról a Dunára.*

(2) *Az ő lakása a dombról a Dunára nézett.*

Vannak azonban ígéretesebb példák. Miután esetükben a mondat keretei között maradó kutatás egy ponton elakad, remélhetjük, hogy közvetlen kotextuális összefüggéseiket relevánsnak találjuk, s a kérdéses jelenségekre rendszerszerű magyarázatot kapunk. A (3) és (4) ezek közül való:

(3) *Viszont a lakása a dombról a Dunára nézett.*

(4) *A lakása viszont a dombról a Dunára nézett.*

Hogy miért tartjuk ezeket ígéretesebb példáknak, az a későbbiekből majd kiderül; annyi már most — alaposabb elemzés nélkül — is érzékelhető, hogy különbségük az első kettőénél „megfoghatatlanabb”. Az ilyen egyenértékűnek tűnő szórendi variánsokra mindenesetre több okból sem célszerű rámondani, hogy ennek vagy annak a mondatösszetevőnek a szórendi helye (bizonyos korlátok között) tetszőleges. Például gyakorlati megfontolásból: ezzel ugyanis korlátozzuk az automatikus nyelvfeldolgozás lehetőségeit, amennyiben „tetszőleges” szórend esetén egy mondatgenerátor vagy mindig egyetlen mintát követhet (s így az eredmény szegényebb a humán nyelvhasználatnál), vagy véletlenszerűen teheti ide-oda a kérdéses elemeket; de biztos állíthatjuk-e, hogy tényleg ez történik akkor is, ha az ember beszél?

Álláspontunk szerint vannak a mondat kereteire szorítkozva kielégítően meg nem magyarázható szintaktikai jelenségek, amelyeknek viszont a szöveg felől közelítve kimutatható a szabályszerűsége. Ilyen, alaposabb magyarázatra szoruló jelenséget kell látnunk bizonyos határozói mondatösszetevők pozícióvariánsaiban is. Tanulmányunkban ezt két olyan nyelv: a francia és a magyar összevetésével demonstráljuk, melyek szintaxisa s azon belül is a tematizáció és a fokalizáció eszközei nagyban különböznek, a vizsgált kérdés tekintetében azonban rokon vonásokat mutatnak.

1.2 Téma–réma szerkezet a francia és a magyar mondatban. A konnektorok és a mondatszerkezet

Nem részletezzük a tematikus struktúra megjelenésének jellemzőit a két nyelv mondatszerkesztésében, hisz erről e kötetben másutt is olvashatunk. Jegyezzünk csak annyit meg, hogy a tematikus struktúra markánsan jelen van a magyar mondat topik + predikátum-szerkezetében és a fókuszfunkcióban, a franciában viszont bizonyos szintaktikai (és fonológiai) eljárások, transzformációk szükségesek ahhoz, hogy a mondat kanonikus alapszerkezetéből a fokalizáció vagy a tematizáció megkövetelte szerkezeteket származtassuk. Ami tehát az összevetett két nyelv esetében szemben áll, az egyfelől az alapjaiban a szöveg dinamikája által meghatározott mondatszerkezet mint a tematikus szerephez kapcsolódó jelentésárnyalatok gazdag tárháza, másfelől pedig a tematizáció és fokalizáció korlátozott eszközeivel operáló, kötött szórendű mondatszerkezet. Tegyük hozzá persze, hogy általában (nyelvektől függetlenül) bizonytalanságok mutatkoznak a téma és a réma mibenléte és a mondatokban történő azonosítása tekintetében, s a helyzetet a terminológiai sokszínűség is bonyolítja.

Hogyan vetődik fel ebben az összefüggésben a konnektorok kérdése? Ezzel a terminussal teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funktorokat jelölünk (Csúry 2001a: 27–33), melyek — meghatározott interpretációs–inferenciális procedúrákat működésbe hozva — azt jelzik, hogy az általuk összekapcsolt szövegösszetevők valamilyen sajátos szemantikai (szemantiko–logikai, szemantiko–pragmatikai) viszonyban állnak egymással. A konnektorok az esetek jelentős részében explicit formában nem manifestált szövegösszetevőkkel (jelentés-komponensekkel) létesítenek kapcsolatot. A konnektor nem szófaj vagy mondatrész, hanem szövegstruktúrabeli funkció, amelyet olyan verbális elemek töltenek be, melyeknek nincsen referenciális autonómiájuk (kötőszók, egyes határozószók, bizonyos komplex lexikai elemek és szintagmák), s amelyek jelenléte az összekapcsolt szövegösszetevők (s így a szöveg) interpretációját egyértelművé teszi. Látjuk tehát, hogy a konnektor feladata nem (okvetlenül) a szövegösszetevők formális összefűzése, azaz a konnexió biztosítása, és látjuk azt is, hogy szerepében szórendileg nem kötött elemek is megjelenhetnek. A konnektorok szórendi helyének vizsgálata ezért — s azért, mert a szintaktikai megszorítások ön-

magukban nem határozzák meg minden lehetséges pozíciójukat — jó lehetőséget ad a szöveg és a mondat struktúrája közötti viszony jobb megismerésére, és egyben a nyelvek közötti egybevetésre is.

2. A tematikus struktúra hatása a konnektorok beszerkesztésére a franciában

2.1 Az ellentétviszonyt jelző konnektorok szintaxisa: a határozói konnektor kiemelése és a konnexió primátusa

A franciában a legtöbb konnektorként használatos lexikai elem határozószó vagy határozószó szerkezet. Rubattel (1982: 59) megjegyzi, hogy „a pragmatikai konnektorként működő adverbialis elemek szintaktikai sajátosságai semmiben sem különböznek az ugyanazon osztályba tartozó többi adverbialis elemétől”¹.

Ez azt jelenti, hogy a mondatban a többi határozószóhoz hasonlóan körülményhatározói funkciót kapnak, és szórendi helyük változó (ellentétben az alanyéval, az állítmányéval, a tárgyi bővítményekével vagy éppen a kötőszókéval), még ha egyértelmű tendenciát mutatnak is a (tag)mondatkezdő pozíció elfoglalására. Márpedig mindegyiküknek más-más fokú a „mozgékonytsága”, és valamely mondat elfogadhatósága éppen azon múlhat, hogy milyen helyet foglal el benne a konnektor, vagy – ha egynél több is található benne – azon, hogy milyen az elrendezésük. Rubattel (1982: 54) szerint „semmilyen elv nem ismeretes, mely magyarázatot adna ezekre az elfogadhatóságbeli különbségekre”².

Szövegtani inspirációjú francia nyelvtenában Weinrich foglalkozik a határozó szórendi kérdéseivel, és megemlíti, hogy a mondatkezdő pozícióba történő (főként a hosszabb határozói szószerkezeteket érintő) gyakori kiemelés mellett létezik az előrehozásnak egy olyan változata is, amelynek a célpontja az alany és az ige közötti pozíció. Ez a változat azonban „egészében véve ritka, és csak a művelt nyelvhasználatban alkalmazzák, több megszorítással. Nem lehet szó jelesül olyan határozókról, melyeknek túl nagy a tipográfiai vagy hangzásbeli súlya. Különösen alkalmasak erre a pozícióra az állításhatározók [...] és a szekvenciahatározók közül [...] azok, amelyek a szövegben jelölt szekvenciát jeleznek (logikai következtetést, ellentétet...). [...] **A határozónak ez az elhelyezése azzal a hatással is jár, hogy az alanyt „témaként” jelöli meg, azáltal, hogy elválasztja az igétől. Az utána következő ige így új információnak („rémának”) minősül**”³. (GTF: 324; kiemelés – Cs. I.)

¹ Les propriétés syntaxiques des adverbiaux fonctionnant comme connecteurs pragmatiques ne les distinguent en rien des autres adverbiaux de la même classe.

² (...) aucun principe connu n’explique ces différences d’acceptabilité (...)

³ [cette variante] demeure cependant rare dans l’ensemble et n’est employé que dans le langage soigné, et avec plusieurs restrictions. Il ne peut en particulier s’agir d’adverbes

Weinrich megfigyeléséből annyi derül ki, hogy az egyébként kötött szórendű francia nyelvben a határozói mondatösszetevők bizonyos korlátok között végbenemő mozgata összefügghet a téma–réma tagolással; e tekintetben az alany és az ige közötti pozíció érdemel figyelmet, mint demarkációs lehetőség. Saját korpuszvizsgálataink alapján, melyeket az ellentét jelzését szolgáló konnektorok⁴ kutatása során végeztünk, ezt a következő szabállyal látjuk pontosíthatónak:

AZ ADVERBIÁLIS KONNEKTOR MOZGATÁSÁNAK SZABÁLYA A FRANCIÁBAN

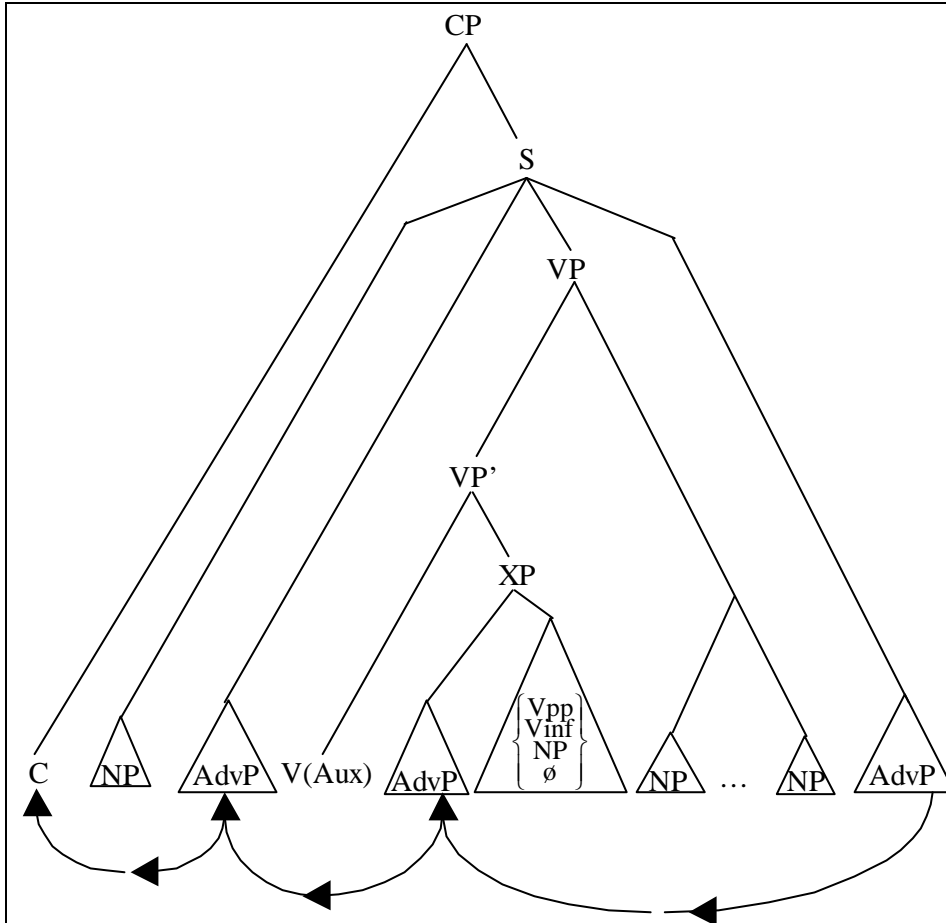
- 1.§ Tegyük fel, hogy egy kanonikus SVOCC mondatszerkezetben a mondathatározói szerepű adverbialis elemek alap- (kiinduló) helyzete a mondat végén van.
- 2.§ A konnektorszerepet kapó adverbialis elemek balra irányuló mozgata eredményeként foglalják el felszíni szerkezetbeli pozíciójukat, amely mozgata célja a (tag)mondat első helye (kezdőpontja).
- 3.§ Ha a (tag)mondatkezdő pozíció szintaktikai vagy szövegszerkezeti okok miatt foglalt (alárendelés következtében vagy a konnexió elsődlegességének elvéből következően), a mozgata célpontja az igei csoport⁵.
- 4.§ Ha ez utóbbi összetett igealakot, igei-névszói állítmányt vagy igei perifrázist tartalmaz, a konnektor a **participe passé**, az állítmány névszói része vagy a főnévi igenév elé kerül, a többi esetben a legközelebbi olyan helyet foglalja el, ahová adverbialis elem kerülhet, vagy — ilyen lehetőség híján — kiindulási pozíciójában marad.

Le kell szögeznünk, hogy az adverbialis konnektor mozgatasának szabalya nem abszolút érvényű: a nyelv fejlődésével, a stílussal vagy az emfázissal kapcsolatos okokból előfordulhat, hogy nem tartják tiszteletben, bár az utóbbi eset inkább marginális. A szabály működését az alábbi ágrajzzal szemléltethetjük:

dont le poids phonique ou graphique est trop important. Convient particulièrement à cette position les adverbes d’assertion [...] et, parmi les adverbes de séquence [...], ceux qui marquent dans le texte une séquence marquée (conséquence logique, opposition...) [...] **Cette place de l’adverbe a aussi pour effet de désigner le sujet comme „thème” en le séparant du verbe. Le verbe arrivant à la suite est ainsi caractérisé comme une information nouvelle („rhème”).**

⁴ Ezek némelyikét az „állításhatározók”, másikat a „szekvenciahatározók” csoportjában találjuk meg Weinrichnél.

⁵ Ez nem pontosan a közbeékelés Weinrich-féle esete, mert nem a ragozott igealakot megelőző határozóról van szó, s ez a szórend nemcsak a „fentebb stíl” jellemzője.

A KONNEXIÓ ELSŐDLEGESSÉGÉNEK ELVE

Az adverbialis konnektorok által elfoglalt mondatbeli hely megfigyelt szabályszerűségei a konnexió elsődlegessége elvének megfogalmazásához vezetnek:

- 1.§ A mai francia szintaxis rendszerében egy mondat egység bal szélé konnexiós pozíció (akár az összetett mondat, akár a szöveg keretei között). A jelöletlen esetekben ezt a pozíciót valamely tematikus vagy anaforikus elem, vagy egy teljes komplex szövegösszetevőt jelölő/konstituáló funkció foglalja el.
- 2.§ Következésképpen az interpretáció során egy mondat egység bal szélső eleme alapértelmezésben az őt közvetlenül megelőző (tag)mondattal konnexiót létesítőként jön számításba. Nem kerül tehát ide olyan összetevő, amely — ebben a helyzetben — megtörné a konnexitást,

vagy épp ellenkezőleg, helytelenül hozna létre konnexiót, kétértelművé téve a megnyilatkozást.

- 3.§ A konnexív funkció és a pragmatikai–szemantikai jelölő funkció különválhat, és ezeket különböző összetevők tölthetik be. Ebben az esetben az előbbinek elsőbbsége van az utóbbival szemben a mondat-egység szintaktikai szövetében.
- 4.§ A konnektorok kettős értékűek (az egyik potenciális, konnexív–anforikus: tagolhatják a szöveg significansát, a másik pedig kötelező, szemantiko–pragmatikai: jelzik a szövegösszetevők pragmatikai–relációs értékét). Csak abban az esetben kerülnek (tag)mondatéli pozícióba, ha mindkét érték aktiválódik.

Az elmondottakat a következő három példa⁶ illusztrálja:

(5) *Et une inquiétude le mordait au coeur. S'il allait échouer ? Mais que pouvait-il craindre ? Il se tirerait toujours d'affaire ! POUTANT c'était une grosse partie qu'il jouait, ce soir-là !*

(6) *J'ai trouvé très intéressant [ce que vous nous avez dit] ainsi que la perspective dans laquelle vous nous avez présenté [les choses]. [Ce] n'est POUTANT pas l'impression que nous avons eue à Toronto ni chez les métallurgistes.*

(7) *Ils causaient d'une troupe de danseurs espagnols, que l'on attendait bientôt sur le théâtre de Rouen. — Vous irez ? demanda-t-elle. — Si je le peux, répondit-il. N'avaient-ils rien autre chose à se dire ? Leurs yeux POUTANT étaient pleins d'une causerie plus sérieuse ; et, tandis qu'ils s'efforçaient à trouver des phrases banales, ils sentaient une même langueur les envahir tous les deux ; c'était comme un murmure de l'âme, profond, continu, qui dominait celui des voix.*

Az ellentétet (direkt megengedő viszonyt [vö. Csúry 2001b: 87, 164]) jelző *pourtant* a három szövegrész jelentésszerkezetének felépítésében azonos funkciót tölt be. Az (5) és (6) emellett alapvető szintaktikai felépítésében is egyezik: a *ce + être + [...]* kiemelő szerkezetet találjuk bennük. Míg azonban a *pourtant*-nak (5)-ben a konnexió síkján is demarkációs szerepe van, hisz az őt megelőző két mondat alkotta tömbhöz képest tematikus váltás következik be⁷, a (6)-ban éppen fordított a helyzet: a konnektortól balra és jobbra lévő szövegösszetevők egy tematikus állandó köré szerveződnek (az erre utaló szerkezeteket szögletes zárójelbe tettük). Az (5)-ben hamisan keltené a tematikus folytonosság látszatát,

⁶ A francia példák fordítását függelékben adjuk meg.

⁷ Ráadásul a szövegrész monológformájú belső dialógus, és itt a tematikus váltás mellett új megszólalás (replika) is kezdődik, ahol is a kontrasztot jelző elem élre ugrása mondhatni természetes.

ha az anaforikus névmást tartalmazó *c'était* kerülne a mondat elejére, hisz a *ce* voltaképpen egy katafora eleme, a (6)-ban viszont a szó szoros értelmében anaforáról van szó, s a mondat elejére kerülő *ce* névmás konnexiós szerepet játszik. A konnektor jelezte ellentét ezen azonos tárgyról a beszélő (*nous*) és a partnere (*vous*) által vallott felfogás között áll fenn. Az (5) és a (6) közös vonása, hogy a *pourtant* egyikből sem törölhető a megnyilatkozás értelmezhetőségének sérelme nélkül. A (7) e tekintetben is más: a konnektor itt nem nélkülözhetetlen. Holott van tematikus váltás (legalábbis a szereplők alkotta főtéma keretein belül, a megnyilvánulásaik mint altémák között), azonban ezt egy önálló referenciájú névszói kifejezés (*leurs yeux*) mondat eleji felbukkanása jelzi, a konnektornak nem jut a szöveg significansának tagolásában szerep.

Ez a három példa jól mutatja a határozónak az alany és az ige között érvényesülő témakiemelő hatását, amelyről Weinrich beszél (l. előrébb). Végül a határozói konnektor (tag)mondatvégi pozíciójára hozunk egy példát:

(8) *Il n'y comprit rien ; il avait beau écouter, il ne saisissait pas. Il travaillait POURTANT, il avait des cahiers reliés, il suivait tous les cours, il ne perdait pas une seule visite. Il accomplissait sa petite tâche quotidienne à la manière du cheval de manège, qui tourne en place les yeux bandés, ignorant de la besogne qu'il broie.*

A tematikus struktúra tekintetében a helyzet azonos a (6)-ével, azonban nincs lehetőség a tagmondat végéről előbbre vinni a konnektort (hacsak nem a legelső helyre, amit épp a tematikus struktúra kialakítása érdekében nem tesz az író): a hangsúlytalan személyes névmási alany és az ige közé nem kerülhet, az ige pedig egyszerű igealak.

2.2 Tágabb körű vizsgálatok: oksági viszonyt jelző konnektorok szintaktikai sajátosságai

Ezeket a sajátosságokat mennyiség és közlésfajta tekintetében is kiterjedt korpuszvizsgálatok eredményeként tártuk fel, melyek során 22 francia lexikai egység viselkedését tanulmányoztuk. Mivel azonban mindegyikük jelentéstani alapeleme az ellentét jelzése volt, másfajta jelentésviszonyok létesítésére, jelzésére szolgáló lexikai egységeket is meg kell vizsgálni, hogy a határozói konnektor mondatbeli helyzetét megszabó feltételekről pontos, árnyalt és általános érvényű kijelentéseket tehessünk. Ezt a munkát kimerítően nem végeztük el, de kiválasztottunk egy határozószót (*ainsi* 'így') és két — a mondatban határozói értékű — prepozíciós kifejezést (*en effet* 'ugyanis', *par conséquent* 'következésképpen'), amelyek oksági viszonyon alapuló jelentésszerkezetek létesítésére, jelzésére alkalmasak, és szűkített korpuszon tanulmányoztuk működésük mondat-tani aspektusait.

Az *ainsi* módhatározói és következtető viszonyt jelző konnektori használatban is előfordul; a vizsgált 33 esetből az előbbire 24, az utóbbira 9 példát találtunk. Módhatározóként helyét hatóköre szabja meg, amely korlátozódhat egy mondatösszetevőre, vagy kiterjedhet a (tag)mondat egészére. Mondatkezdő pozícióban mondat hatókör esetén találjuk, illetve akkor, ha az általa módosított mondatösszetevő kerülhet az összes többi összetevőtől balra. Ez az utóbbi szerkezet konklúzió vagy — mint a (9)-ben — összefoglalás bevezetésére szolgál a választékos nyelvhasználatban:

(9) « *Ah, si nous avions des psys... »*, *soupire l'assistante sociale à mi-temps*. « *Je reste avec un angoissant sentiment de non-assistance à personne en danger* », *lâche une enseignante qui a pourtant voté pour l'exclusion*. *AINSI va la vie à Jean-Macé*. *Le matin, un charmant concert réunit des élèves admiratifs devant les cornets à pistons, saxophones et violoncelles de leurs camarades musiciens*. *À midi, une simple bagarre tourne au polar de série B*. *L'après-midi, les quatrièmes jouent fièrement devant l'école des extraits du « Bourgeois gentilhomme »*. *Le soir, le collègue impuissant abandonne Farida à sa tragique dérive*.

A mondat hatókörű mondatkezdő módhatározói *ainsi* a megelőző szövegösszetevőnek tematikusan alárendelt szövegösszetevőt vezet be, az általánosról az egyesre történő áttérést biztosítja, ahogyan a (10)-ben is:

(10) *L'intégration avec les associations professionnelles de l'Union avance bien (AINSI, les diplômés des ingénieurs satisfont déjà aux normes européennes minimales)*.

A következtető jelentésviszonyt jelző/létesítő konnektor minőségében való használatára csak VP-ben és a mondat élén találtunk előfordulásokat. A VP-s esetek olyan tematikus váltást mutatnak az *ainsi*-t tartalmazó és az azt megelőző szövegösszetevő között, mint a (7)-ben; ezt példázzuk a (11)-gyel (kiemelve a témajelölő elemeket):

(11) *Les élections sont libres et sincères. Celles de 1994 (cf. en annexe les résultats de ces élections) ont enregistré la victoire d'une coalition de centre gauche après qu'une coalition conservatrice l'ait emporté lors des précédentes élections législatives de 1990. La Hongrie présente AINSI les caractéristiques d'une démocratie dont le fonctionnement régulier permet l'alternance politique dans des conditions paisibles*.

Kevés példát találtam ennek a konnektornak a mondat eleji felbukkanására; ezekben az esetekben analógiát látunk a (10)-zel példázott módhatározói használattal. Az így kapcsolt szövegösszetevő a megelőzőnek tematikusan alá van rendelve. Erre példa (12):

(12) *Les Tsiganes (Romas) sont également victimes de discriminations en matière d'emploi. Le gouvernement hongrois s'est engagé à mettre en oeuvre un programme pour réduire l'inégalité des chances entre les Tsiganes (Romas) et le reste de la population. AINSI, le Conseil de coordination des affaires tsiganes supervise depuis fin 1995 l'ensemble des actions conduites par les différentes institutions d'État en ce domaine.*

Az *en effet* státusza sajátos: eredeti jelentései ('tényleg', 'valóban'; 'valójában') ugyan mára az 'ugyanis' jelentésnek adták át a helyüket, de korántsem halványultak el teljesen. Az *effet* főnév saját jelentésének hatása mellett bizonyára ezzel is összefüggő nyelvtörténeti okok magyarázzák azt is, hogy konnexiós szerepét a beszélők kevésbé érzik markánsnak, s így „rendes” helye az igei csoportban (a ragozott igealak — főige vagy segédige — után) van. Igaz, a vizsgált szövegekben talált 47 példában csak 22-szer fordult elő ebben a pozícióban (s ebből egy mondatvégi hely is adódott), és 25-ször állt mondatkezdő helyzetben, azonban a 25 eset közül 22 a korpusz egy homogén tartományából (az Európai Unió dokumentumból) került ki, ami módosítja ennek az adatnak a statisztikai értékét. Ami a mondat belseji pozíciót illeti: az olyan esetek mellett, amelyeket a konnexió primátusának elve magyaráz, olyanokat is találni, melyekben semmi sem mondana ellent a konnektor mondatkezdő helyzetbe hozásának. A (13) ilyen:

(13) *La plupart des grandes entreprises françaises cotées se contentent donc d'indiquer le nombre d'options accordées et, dans le cadre de chaque plan, la part qui va à l'état-major. L'information ne manque déjà pas d'intérêt. On s'aperçoit EN EFFET qu'en général au moins le tiers des options sont réservées à l'élite de l'entreprise.*

A kérdéses mondat elején álló névmásnak sem a konnexió, sem a tematikus tagolás szempontjából nincs szerepe, az *en effet* pedig a mondat elejére kerülve nem tenné elfogadhatatlanná vagy félreérthetővé a megnyilatkozást. A (13) s a hozzá hasonló példák megerősítik, hogy ez a határozószói kifejezés alaphelyzetben a ragozott igealak után áll, és valamilyen sajátos körülmény hatására mozdul csak ki onnan. A sajátos körülmény alapvetően az érvelő szöveg logikai tagolásának hangsúlyozására való törekvés (márpedig ez érvényes az Európai Unió dokumentum főt említett 22 szövegrészére). Ilyenkor leginkább annak van kényszerítő ereje, ha a ragozott igealak és az *en effet*-t tartalmazó mondat által „megmagyarázott” szövegelőzmény közé túlságosan hosszú mondatszakasz kerül, ami e konnektor szokásos helyét túlon túl eltávolítja a jelentésviszony bal oldali pólusát képező szövegösszetevőtől. Ha az *en effet* az ige után kerülne, interpretációja csak komolyabb erő kifejtést igénylő regresszív műveletek árán volna lehetséges. E tekintetben pedig egy Sartre-szöveg ugyanúgy működik,

mint a mondatkezdő *en effet*-kben egyébként is bővelkedő EU-szöveg. Terjedelmi okokból az utóbbiból idézünk példát:

(14) *Les avantages économiques globaux qui en découleront auront un impact positif sur les politiques communautaires. EN EFFET, tout progrès de l'intégration bénéficiant concrètement aux opérateurs économiques et aux citoyens se traduit [*] par un renforcement de la confiance dans le marché intérieur et ses principes.*

[*]-gal jelöltük az *en effet* „normál” helyét. — Megjegyezzük, hogy hasonló jelenségekre más szó esetében is találunk példát: ilyen a *donc* ’tehát’, de ennek elemzésére itt nem térünk ki.

A *par conséquent*-ről elmondhatjuk, hogy — az *en effet*-vel szöges ellentétben — jelentése teljesen transzparens, és ez a következményreláció markáns jelzésére teszi alkalmassá. Nem meglepő tehát, hogy a vizsgált minikorpuszbeli 33 előfordulásából 20 esetben (tag)mondat elején találjuk⁸, és csak 11-szer a ragozott igealak után vagy — esetleg — az igei csoport egy távolabbi pontján (2 példában a tagmondaténál alacsonyabb szintű összetevőhöz kapcsolódik). A 20 (tag)mondatkezdő példa nem mond ellent a konnexió primátusáról írottaknak, így inkább a többit érdemes megvizsgálnunk, hogy azokban mi gátolhatta meg a konnektornak a bal szélre kerülését.

A 11-ből 8 esetben a *par conséquent* sajátos szintaktikai környezetben fordul elő, s ebben láthatjuk az élre kerülés akadályát: négyszer személytelen {*il est* + melléknév/prepozíciós csoport} szerkezet belsejében, háromszor *et* ’és’ kötőszóval bevezetett mellérendelt tagmondatban, melynek alanya — lévén korreferens a megelőző tagmondatéval — hiányzik, mint a (15)-ben, vagy az első tagmondatbeli kérdő kifejezés nincsen megismételve, mint a (16)-ban; egyszer pedig vonatkozó alárendelés hatása alá esik; ez a (17) példa.

(15) *L'élargissement étendra la couverture géographique des RTE et ~~l'élargissement~~ accroîtra, PAR CONSEQUENT, les besoins financiers.*

(16) *À quel point le gouvernement va-t-il juger que la situation est suffisamment grave pour empêcher les gens de s'intéresser aux élections, et ~~à quel point~~ jugera-t-il PAR CONSEQUENT inopportun de déclencher des élections ?*

(17) *[...] le financement d'une administration communautaire modernisée et dont les coûts en termes de ressources humaines et financières seront PAR CONSEQUENT maîtrisés.*

⁸ Külön tanulmányt érdemel a különböző konnektorok viszonya az övékével közös szintaktikai szerkezetben felbukkanó más kötőelemekkel (mellé- és alárendelő elemekkel), s a *par conséquent* e szempontból is érdekes példa; erre azonban ehelyütt nem térhetünk bővebben ki.

A fennmaradó három példában viszont a vizsgált konnektort tartalmazó mondat szerkezete megengedné, hogy az kezdő pozícióba kerüljön. Ezekben azonban a *par conséquent* rendre olyan szövegösszetevővel létesít jelentésviszonyt, mely maga is összetett szerkezetű: tematikus szempontból egy kezdő (rövid) főlé- s az azt követő (hosszú) alárendelt részből áll; ez utóbbi után jön a konnektort tartalmazó (tag)mondat. Ha a konnektor ez utóbbinak az élére kerülne, az interpretáció — helytelenül — nem a jelentésviszony bal oldali pólusát adó teljes komplex szövegösszetevőt, hanem annak csupán egy alárendelt részét venné figyelembe, azaz a konnektor a konnexió primátusának elvét megsértve helytelenül hozna létre konnexiót. Ezért kerül a mondat elejére az annak szövegbeli státuszát kijelölő tematikus elem. Bár erre (értelemszerűen) csak hosszú példánk vannak, talán érdemes egyet idéznünk. A tematikus tagolás szempontjából központi tekintendő elemeket kiemeltük, az alárendelt, közbeékelt szövegösszetevőt szögletes zárójelbe tettük.

(18) *En ce qui concerne les critères politiques pour l'adhésion, la Commission considère qu'une évaluation ne peut être effectuée que sur la base des éléments de la situation actuelle qu'elle aura pu vérifier et confirmer. [L'efficacité du fonctionnement de la démocratie est un aspect primordial pour l'examen de la demande d'adhésion d'un pays à l'Union. Le traité d'Amsterdam a intégré dans l'article F un principe constitutionnel en vertu duquel « l'Union est fondée sur les principes de la liberté, de la démocratie, du respect des droits de l'homme et des libertés fondamentales, ainsi que de l'État de droit ». En conséquence, la conférence intergouvernementale a décidé de modifier l'article O du Traité pour faire du respect de l'article F une condition explicite pour adhérer.] La Commission considère PAR CONSÉQUENT que le respect, par le pays candidat, des conditions politiques fixées par le Conseil européen de Copenhague est une condition nécessaire, mais pas suffisante, pour l'ouverture des négociations d'adhésion.*

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy az oksági viszonyt jelző/létesítő konnektorokon végzett megfigyeléseink korábbi hipotéziseinket megerősítik, egyben további pontosítások lehetőségére/szükségességére engednek következtetni. Általánosságban leszögezhetjük, hogy a határozói konnektor szintaktikai helyét a franciában a következő tényezők határozzák meg (és ebben a sorrendben): (a) a konnektorként használt lexikai egység lexikailag kódolt tulajdonságai, (b) a konnektort tartalmazó (tag)mondat szintaktikai szerkezete adta mozgástér, (c) a konnektort tartalmazó (tag)mondatnak a szövegbeli státuszából következő tematikus struktúrája, (d) a szövegnek a közléshelyzetből következő (stiláris) jellemzői. A jelen tanulmánygyűjtemény központi kérdése szempontjából az a tény emelendő ki, hogy a franciában a határozói konnektorokra vonat-

kozó szintaktikai szabályok nem írhatók le a tematikus struktúra figyelembe vétele nélkül.

3. Vázlatpontok a konnektorok szintaktikai státusának áttekintéséhez a magyarban

3.1 A konnektorok státuszáról és pozíciójáról általában

Van-e a franciánál lényegesen szabadabb szórendű — és szórendjében az információstruktúra dinamikáját érvényesítő — magyar nyelvben is összefüggés a tematikus struktúra és a konnektor pozíciója között? A kérdés megválaszolásához lássuk előbb, mit tudhatunk meg a nem-szövegszempon্তু grammatikai munkákból.

Ha abból indulunk ki, hogy konnektorokra vonatkozó információkat leginkább a kötőszókra vonatkozók között lelünk, konnektor-felfogásunkat (egy bizonyos pontig) a magyar nyelvtan is megerősíti: „Bizonyos összetevők (pl. a *hogy*) már a szótárban kötőszóként vannak kategorizálva; ezek csak kötőszói pozícióban jelenhetnek meg a mondatban. Tartalmas mondatrészek is rendelkezhetnek kötőszó jeggyel (pl. *aki, ahol*); ezeket az alárendelt mondat belsejében vesszük fel, s a mondat levezetése során visszük kötőszói helyzetbe” (ÚMNy.: 127).

Ez — általánosságban — összhangban van a konnektormozgatási szabályunkkal. A határozói elemek konnektorként történő felhasználása az *Új magyar nyelvtan* következő megállapítására is felhívja a figyelmünket: „Az olyan határozók, melyek a mondatban kifejezett esemény vagy állapot egészére vonatkoznak: az esemény vagy állapot egészét értékelik a beszélő szempontjából [...] vagy valamilyen más szempontból [...], vagy az esemény vagy állapot egészének valamely külső körülményét — pl. helyét vagy idejét — adják meg, a topikokhoz hasonlóan a mondat első, predikátum előtti szakaszában található. **A topikokhoz képest tetszőleges sorrendben helyezkedhetnek el**” (ÚMNy.: 27; kiemelés – Cs. I.).

Jegyezzük meg, hogy a kiemelt rész a szórend tetszőlegességét állítva azt jelzi: a magyarban is lehetnek a franciáról szólva főntebb idézettekhez hasonló, kellően nem tisztázott jelenségek. A konnektorként használt kötőszók java részének mellérendelő volta emellett a mellérendelő kötőszó meghatározásához, s ezáltal ezeknek a tisztázatlan jelenségeknek néhány sajátos aspektusához is elvezet: „Amennyiben egyetlen összetett mondat keretein belül maradunk, és a szövegkörnyezetre való visszautalást a vizsgálat körén kívül esőnek tekintjük, akkor szembetűnővé válnak a mellérendelő kötőszóknak az alárendelőkétől eltérő pozicionális sajátosságai (Mr: 48) [...] **azokat a kötőszókat definiáljuk tehát mellérendelőként**, melyek az összetett mondat keretein belül **nem lehetnek az első tagmondat előtt**” (Mr: 49).

A nyelvtan globális megközelítésének igénye nem engedi, hogy a vizsgálatból kirekesszük a szöveggörnyezetre való visszaualást. Az idézett megszorítás implice az jelentheti egyébként, hogy szöveggörnyezetre való visszaualás eseten a mellérendelő kötőzők abszolút mondatkezdő pozícióban áll(hat)nak. A helyzet azonban ennél bonyolultabb, arról nem is beszélve, hogy még egyetlen összetett mondat keretein belül is komplikációk adódhatnak: „[...] vannak kötőzők, melyek csakis a második tagmondat előtti pozícióban grammatikálisak, nevezük őket **centrális**-oknak; és vannak kötőzők, melyek a második tagmondat belsejében, annak topikja után és fókusza előtt használhatók, nevezük őket **jobbra mozgó**-knak. Centrális kötőző például: *és, vagy, de*, a megengedő *pedig, holott*. Fakultatíván jobbra mozgó például *azonban, viszont, tehát, ezért, ugyanis, ellenben*. Ezek centrális pozícióban is, és a második tagmondat belsejében (topikja után, fókusza előtt) is lehetnek. Kötelezően jobbra mozgó: a *meg*” (Mr: 106).

Miután ez a leírás figyelmünket többek között éppen a franciában imént vizsgált lexikai egységek megfelelőire hívja fel, „fakultatív” mozgatásukat állapítva meg, tegyünk próbát: vajon nem fedezhető-e föl a franciához hasonlóan valamilyen szabályszerűség, ha a konnektort tartalmazó mondatot a szöveg összefüggésrendszerében vesszük tekintetbe, s nem csak a mondat kereteit át nem lépő elemzőt megtévesztő látszat-e csupán a mozgatás fakultatív jellege?

3.2 Két példa: *azonban* és *viszont*

Tekintve, hogy nem kimerítő vizsgálatról, hanem próbáról van csupán szó, csak két konnektornak egy homogén és csekély terjedelmű korpuszban fellelhető előfordulásait elemeztük. Az ellentétviszonyt jelző/létesítő *azonban* és *viszont* mellett — a kontrasztív vizsgálat szempontjából — az is szól, hogy eredeti jelentésük határozószói, és mondatbeli mozgásuk, helyzetük, más kötőzőkkel alkotott szekvenciáik ma is az ennek megfelelő határozói funkcióra utalnak.

Az *azonban*-ra talált 14 példa egyike sem (tag)mondatkezdő pozícióban tartalmazza ezt a konnektort (s ez mindjárt a francia *en effet* mondatbelseji pozícióhoz való „vonzódását” juttatja eszünkbe). Abban a 9 esetben, amikor összetett mondaton belül szerepel, 7-szer (vonatkozói) alárendelést találunk, s az *azonban* az alárendelő kötőző után következik, amely itt egyszerre „konnexió” és tematikus elem. A fennmaradó két összetett mondat és a szövegösszetevőket artikuláló *azonban* kotextusai szintúgy rokon vonásokat mutatnak: a konnexióban a tematikai–referenciális tagolás az elsőbbség a logikaival szemben. Nézzünk meg mindegyik típusra egy-egy példát:

(19) *Fiatal férfiak képét vették magukra, Balázs volt az egyikőjük neve és Gábor a másiké, **akit** AZONBAN mindenki, az Úristen is, csak Csocsónak szólított.*

(20) *Magába karolnék, és aprókat szorítanék a könyökén, Maga meg sem rezdülne, **kis-vár-tatva** AZONBAN visszaszorítana.*

(21) *Annyi a megszorítás, hogy nézegetvén a Földet, olykor-olykor halálos, rémületes unalom fogta el az Urat. [...] Leginkább, úgy istenigazából, az idill untatta, mert ekkor hivatkoztak a legtöbbet rá, s főként, ezt különösen rühellte, a jóságára. Az idill, a hellének szerint: kis kép. Az **idill** AZONBAN nem kis boldogság.*

Bár az volna igazán meggyőző, ha a korpuszban (tag)mondat élén álló *azonban*-t is találtunk volna, a feltárt előfordulások nincsenek ellentmondásban a konnexió elsődlegességének elvével (ha azt — a szükséges módosítások után — a magyarra is kiterjesztjük), az *azonban* (tag)mondat elejére kerülése pedig a példák fogalmazását (néhányiküket különösen) legalábbis „ügyetlenné” változtatná.

A *viszont* 14 előfordulása már egyértelműbb tanulságok levonását teszi lehetővé. 8 alkalommal találjuk (tag)mondat első helyén, hatszor pedig a (tag)mondat belsejében. Az előbbi esetekben semmilyen más lehetséges konnexiós elem nincs az őt tartalmazó szövegösszetevőben, szemben az utóbbiakkal, melyekben egyazon szerkesztésmód ismétlődik szabályszerűen, s ez a konnexió elsődlegessége elvének érvényesülésével magyarázható. Ezekben a példákban ugyanis nem a logikai–pragmatikai, hanem a tematikus tagolás az elsődleges. Idézzünk mindkét típusból:

(22) — *Hagyjuk a férfiakat — mondta az író édesanyja, és kimentek a konyhába. Figyelte a lányt, ahogy fölteszi az új kávé, meg automatikusan elmos két tányért. Ettől megnyugodott. Önmagát látta ebben a nyeszlett jövevényben (az idegen, aki megérkezik ebbe a nagy-nagy családba, és még azt sem tudja hogy ha megrettennie nem is, de megilletődnie azért meg kéne), ezért kezdetben óvatosan bánt vele. Nem hüvösen, inkább durván. **VISZONT** első látásra megszerette.*

(23) *Az uram szerint fölösleges ablakot pucolni, a tiszta ablak természetellenes, az úgynevezett piszkos ablak **VISZONT** organikus, hülye.*

A (22)-ben — a (8)-hoz hasonlóan — egy központi tematikus elem, a *lány* köré szerveződnek a mondatok. Ha mármost e szóval a korreferenciaviszonyok explicitté tétele végett kiegészítenénk a *viszont* konnektort tartalmazó mondatot, csak a végére tehetnénk, topik-pozícióba semmiképpen sem (sem a konnektor elé, sem utána), mert az adott kotextusban a mondatot értelmezhetetlenné, elfogadhatatlanná tenné. A (23)-ban épp fordított a helyzet: az *ablak*ból mint főtémából származtatott variánsok (*tiszta ablak, piszkos ablak*) kontrasztív topikként szövegszervező, konnexiós elem funkcióját töltik be, s ez nem engedi a *viszont*ot a tagmondata élére kerülni. A (23) azt is megmutatja: amennyiben a konnektor

határozói jellegét ténynek tekintjük, nem fogadhatjuk el feltétel nélkül az ÚMNy.-nak azt a megállapítását, hogy a mondathatókörü határozó „a topikokhoz képest tetszőleges sorrendben helyezkedhet el”⁹.

Összefoglalva kijelenthetjük, hogy a (tag)mondat kotextusbeli státusza, a konnexió biztosításának módja, a tematikus struktúra a magyarban is tekintetbe veendő a határozói konnektorok szintaxisának leírásakor, még ha lexikai egységként változik is ezen tényezők szerepe.

4. Konklúzió

A fentiekben azt vizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a szórendileg nem kötött konnektorok szövegmondatbeli pozíciója és a kotextus, a konnexió, illetve a kérdéses szövegmondat tematikus struktúrája között. Ha a szövegbe ágyazottság mikéntje nem is árul el mindent a konnektorként funkcionáló határozói mondatösszetevők szórendi kérdéseinek rejtelméről, vizsgálataink alapján a mondat témájának a közvetlen szövegelözményhez kapcsolódó viszonya az egyik helymeghatározó tényezőnek bizonyult, még hozzá nem csak egy nyelvre korlátozódóan, sőt: a mondatszerkesztésben lényegesen különböző nyelvek között vélhetünk hasonlóságot felfedezni. A szövegtani megközelítésnek tehát mindenképpen alapvető szerep jut az egyébként sokszor nagyon összetett szórendi problémák tisztázásában. Kitűnt ugyanakkor, hogy a szövegmondat tematikus szerkezetét s annak szórendi vonatkozásait csak a kotextus tematikus felépítésével párhuzamban vizsgálhatjuk eredményesen, és kitűnt az is, hogy a felvetett szintaktikai kérdések megválaszolásához nem annyira a téma–réma mondaton belüli ket-tősségének, hanem a konnexiót az adott esetben biztosító eszközöknek az elemzésére van szükség, illetve — ezen belül — ezen eszközök és a topik viszonyának a vizsgálatára.

Irodalomjegyzék:

- Bánréti Zoltán 1991. *A mellérendelés (= Mr)*. Budapest—Pécs: JPTE Tanárképző Kar—MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Csűry István 2001a. Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit? A konnektorok mibenlétéről és hovatartozásáról. *Officina Textologica* 5. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 27–33.
- Csűry, István 2001b. *Le champ lexical de mais = Studia Romanica de Debrecen, Series Linguistica VII*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

⁹ Több helyütt is kifejtett felfogásunk szerint a konnektor olyan szövegszerkezeti funkció, amelyet változatos grammatikai státuszú elemek/szerkezetek tölthetnek be. Így, ha a (23)-ban a *viszontot* kicseréljük — mondjuk — *ezzel szembenre*, jelentéstanilag és szórendi lehetőségeit tekintve is gyakorlatilag egyenértékű mondatot kapunk, a konnektor szerepében álló összetevő határozói jellege pedig még jobban kidomborodik.

- É. Kiss Katalin—Kiefer Ferenc—Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan* (= ÚMNy.). Budapest: Osiris.
- Rubattel, Christian 1982. „De la syntaxe des connecteurs pragmatiques”, in *Cahiers de linguistique française* 4: 37–61.
- Weinrich, Harald 1989. *Grammaire textuelle du français* (= GTF). Paris: Alliance française—Didier/Hatier.

Forrás:

- (1), (19–23): Esterházy Péter 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető.
- (5): Guy de Maupassant 1997. *Bel Ami*. Association des Bibliophiles Universels.
- (6), (16): Canadian Hansard Corpus
- (7), (8): Gustave Flaubert 1997. *Madame Bovary*. Association des Bibliophiles Universels.
- (9): Ursula Gauthier 1999. „Comment un collègue s'enfoncé. Jours troublés à Clichy”, in *Le Nouvel Observateur* N° 1784.
- (13): Christine Mital—Dominique Nora 1999. „Stock-options. L'argent des patrons restera secret”, in *Le Nouvel Observateur* N° 1784.
- (10), (11), (12), (14), (15), (17), (18): Agenda 2000 de l'Union Européenne

Függelék (a francia nyelvű példák fordítása):

N. B.: Azokat a példákat is a saját fordításomban adom meg, melyeknek létezik magyar műfordítása. A fordításban — még ha a lehetséges mértékben ragaszkodni igyekszünk is az eredetihez — gyakran nem érvényesülnek mindazok a szintaktikai és/vagy szövegszerkesztésbeli jelenségek, melyeket a francia eredetiben felfedezhetünk. Ez azonban a két nyelv komplex egybevetésére, és nem a konnektorhasználat egy-egy nyelven belüli szabályainak vizsgálatára tartozó kérdés.

(5) És szívét aggodalom mardosta. Ha elbukik? De mitől is kellene tartania? Majd csak kihúzza magát a csávából! Na de mégis, nagy tétje van a ma esti játszmának!

(6) Nagyon érdekesnek találom, [amit mondott], és azt a perspektívát is, amelyben bemutatta nekünk [a dolgokat]. Nekünk mégsem [ez] volt a benyomásunk sem Torontóban, sem a kohászoknál.

(7) Egy spanyol táncársulatról beszélgettek, melyet rövidesen a rouen-i színházba vártak. — Elmege? — kérdezte a nő. — Ha tudok — válaszolt a férfi. Vajon semmi egyéb mondandójuk nem volt egymás számára? Pedig szemeik sokkal komolyabb beszélgetéssel teltek meg, s mialatt banális mondatokat igyekeztek találni, mindketten ugyanazt a vágyakozást érezték magukban eláradni; olyan volt ez, mint a lélek zsongása, mély, szakadatlan, mely erősebb volt a hangokénál.

(8) Semmit sem értett; hiába figyelt, nem fogta fel, amit hallott. De azért csak dolgozott, be voltak kötve a füzetei, ott volt minden órán, nem maradt le egyetlen vizitről sem. Úgy végezte a maga mindennapi kis munkáját, mint a szárazmalomban befogott ló, ki bekötött szemmel jár körbe-körbe, s mit sem tud a munkáról, amit végez.

(9) „Ó, ha volnának pszichológusaink...” — sóhajt a félmunkaidős szociális asszisztens. „Továbbra is megvan az az aggasztó érzésem, hogy ez nem más, mint a segítségnyújtás elmulasztása” — szökik ki egy tanárnő száján, aki pedig a kizárásra szavazott. Így zajlik az élet a Jean Macé iskolában. Dél előtt bájos koncerten gyűlnek egybe a zenész iskolatársaik kornettjeit, szaxofonjait és csellóit csodáló tanulók. Délben egy egyszerű összetűzés krimivé fajul. Délután a negyedikesek büszkén játszanak részleteket az „Úrhatnám polgár”-ból az iskola színe előtt. Este a tehetetlen iskola tragikus sorsára hagyja Faridát.

(10) Az Unió szakmai szervezeteivel jól halad az integráció (így a mérnöki diplomák már megfelelnek a minimális európai normáknak).

(11) A választások szabadok és őszinték. 1994-ben (vö. e választások függelékben közölt eredményeit) egy balközép koalíció győzött, miután a megelőző — 1990-es — választásokat egy konzervatív koalíció nyerte meg. Magyarország tehát egy olyan demokrácia jegyeit mutatja, melynek szabályos működése lehetővé teszi a politikai váltógazdálkodást békés körülmények között.

(12) A cigányok (romák) munkaügyi szempontból szintén diszkrimináció áldozatai. A magyar kormány elkötelezte magát egy olyan program megvalósítása mellett, amely csökkenti a cigányok (romák) és a népesség többi része közötti esélyegyenlőtlenséget. Így a Cigányügyi koordinációs tanács 1995 vége óta felügyeli a különböző állami intézmények e területen folytatott tevékenységét.

(13) A legtöbb tőzsdén jegyzett francia nagyvállalat tehát beéri a juttatott opciók számának és minden leosztás keretében a vezérkarnak jutó résznek a feltüntetésével. Már ez az információ sem érdektelen. Kiderül ugyanis, hogy az opcióknak rendszerint legalább a harmada a vállalati elitnek van fenntartva.

(14) Az ebből származó globális gazdasági előnyöknek pozitív hatásuk lesz a közösségi politika különböző területeire, ugyanis minden olyan előrelépés az integrációban, amely a gazdaság szereplőinek és az állampolgároknak konkrét hasznot hoz, megerősíti a belső piacba és annak alapelveibe vetett bizalmat.

(15) A bővítés kiterjeszti a transzeurópai úthálózat földrajzi lefedettségét, és a bővítés következtében megnöveli a pénzügyi szükségleteket.

(16) Meddig fogja úgy ítélni a kormány, hogy a helyzet elég súlyos ahhoz, hogy választások iránt érdektelenné tegye az embereket, és meddig ítéli következtetésként, hogy nem időszerű kiírni a választásokat?

(17) [...] olyan korszerűsített közösségi közigazgatás finanszírozása, amelynek az emberi és pénzügyi erőforrásokban mért költségei következtetésként kézben lesznek tartva.

(18) Ami a csatlakozás politikai követelményeit illeti, a Bizottság úgy ítéli meg, hogy ezeknek az értékelése csak a jelenlegi helyzet azon elemei alapján lehetséges, amelyeket módjában áll ellenőrizni és igazolni. [A demokrácia működésének hatékonysága elsődleges szempont valamely ország uniós csatlakozási kérelmének elbírálásakor. Az Amszterdami Szerződés F cikkelyébe belekerült egy alkotmányos alapelv, melynek értelmében „az Unió a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásának, valamint a jogállamiságnak az elveire épül”. Ennek megfelelően a kormányközi konferencia úgy döntött, hogy módosítja a Szerződés O cikkelyét, hogy az F cikkely tiszteletben tartását a csatlakozás kifejezett feltételévé tegye.] A Bizottság következésképpen úgy ítéli meg, hogy az Európai Tanács koppenhágai ülésén rögzített politikai feltételeknek a tagjelölt ország általi tiszteletben tartása a csatlakozási tárgyalások megnyitásának szükséges, de nem elégséges feltétele.